

Prva riječka hrvatska gimnazija, Rijeka, mentorica Đurđa Kobas; Daria Lazić (90 bodova), V. gimnazija, Zagreb, mentorica Smiljana Karlušić-Kožar; 3. Sandra Poljak (89 bodova), V. gimnazija, Zagreb, mentorica Vesna Muhoberac.

3. razred: 1. Nina Cerovec, Ekonomska i trgovačka škola, Čakovec, mentorica Senka Sklepić; Iva Kasum, V. gimnazija, Zagreb, mentorica Majda Bekić-Vejzović i Marin Radmilović, Gimnazija, Nova Gradiška, mentorica Ljiljana Ptačnik (svi su učenici ostvarili 95 bodova); 2. Katarina Pažur (92 boda), Gimnazija Varaždin, mentorica Slavica Kadija-Popović; Nina Hrgović (92 boda), II. gimnazija, Osijek, mentorica Kristina Bogdanović; 3. Ivica Golubić (89 bodova), Gimnazija Frana Galovića, Koprivnica, mentorica Nina Tadić.

4. razred: 1. Marko Bratković (81 bod), Gimnazija Čakovec, mentorica Sandra Breka-Ovčar; 2. Ksenija Gašpar (77 bodova), Srednja škola Tina Ujevića, Vrgorac, mentorica Antonija Galić; 3. Manda Japunčić (75 bodova), XVI. gimnazija, Zagreb, mentor Marijo Kosović.

Završne večeri natjecanja u Opatiji glumci Hrvatskoga narodnog kazališta Ivana pl. Zajca u Rijeci scenski su uprizorili odabrane tekstove hrvatskih književnika na hrvatskome standardnom jeziku i čakavskome narječju.

Deseto državno natjecanje u poznavanju hrvatskoga jezika završilo je svečanom dodjelom diploma i nagrada učenicima i njihovim profesorima.

Gea Cetinić

NOVI UDŽBENIK STAROSLAVENSKOGA JEZIKA

Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2003., str. 201.*

Kada je 1993. godine objavljeno prvo izdanje knjige *Glasovi i oblici općeslavenskoga jezika* Stjepana Damjanovića, započela je nova *posthammovska* era u učenju staroslavenskoga jezika na slavističkim studijima u Hrvatskoj. Pohabana su izdanja desetljećima upotrebljivane Staroslavenske gramatike J. Hamma zamijenjena novom, a Staroslavenska je čitanka listova izbljedjelih preslikavanjem napokon "umirovljena" poslije pojave staroslavenske / starohrvatske čitanke *Slovo iskona* S. Damjanovića. Deset je godina poslije, 2003., objavljeno četvrto popravljeno i dopunjeno izdanje

gramatike S. Damjanovića, sada naslovljeno Staroslavenski jezik.

Različiti se stavovi i koncepcije očituju već u naslovima četiriju izdanja, pa je tako u drugome izdanju (1995.) izmijenjeno ime jezika *općeslavenski* u *staroslavenski*. Premda je neizmijenjenom ostala naslovna sastavnica *glasovi i oblici*, knjiga je proširena poglavljem o leksičkoj razini najstarijega slavenskoga književnoga jezika. Četvrtome je izdanju dodano poglavlje o sintaksi čime je, uz izuzeće semantike dobar dio koje ulazi u leksikologiju, dosegnut pregled svih jezičnih razina staroslavenskoga jezika.

Knjiga Staroslavenski jezik zadržava poznato dvodijelno ustrojstvo, utvrđeno i potvrđeno u prethodnim izdanjima: u prvome se dijelu obrađuju temeljna pitanja o podrijetlu i funkcioniranju staroslavenskoga jezika, o spomenicima te o pismima kojima su bilježeni staroslavenski tekstovi, dok je drugi dio posvećen ustrojstvu toga jezika.

U poglavlju naslovljenu Općeslavenski književni jezik razrješava se nazivoslovna zbrka oko nazivlja jezika. Naime, u slavistici se najstariji slavenski književni jezik naziva različito, pa autor tumači podrijetlo i rasprostranjenost svakoga od naziva. Premda se izravno ne odlučuje ni za jedan od naziva, autor je svoj stav izrekao odabirom naslova knjige.

Drugo je poglavlje posvećeno tekstovima nastalim u 10. i 11. st. koji su pisani ujednačenim tipom jezika, bez interferencije sastavnica narodnoga jezika, svojstvene kasnijim razdobljima. Kanonski su tekstovi temeljni za proučavanje gramatičkoga ustrojstva staroslavenskoga jezika jer su napisani jezikom najbližim jeziku prvotnih ćirilometodskih prijevoda. Autor dijeli tekstove prema tipu pisma dajući osnovne bibliografske i morfološke podatke o rukopisu, ali i o kasnijim fototipskim izdanjima te o važnijoj literaturi.

Trećim je poglavljem, naslovljenim Leksik najstarijega slavenskoga književnog

jezika, autor dopunio drugo izdanje svoje knjige i ponavlja ga u trećem i četvrtom. Budući da je staroslavenski jezik književni, on osim južnomakedonske osnovice, koja je ishodišno praslavenska, ima i nadgradnju koju u rječniku ponajprije čine sastavnice grčkoga i latinskoga jezika. Autor analizira primarni, praslavenski rječnički sloj, te grčko i latinsko naslojavanje. Ne zanemaruje pritom frazeme – dijeli ih na atributne sveze tipa *glasъ vъprijôštago vъ pustini*; ponavljanja (*eže pisahъ pisahъ*); glagolsko-objektne sveze (*otъrasête prahъ otъ nogъ vašihъ*) i frazeme s rečeničnim ustrojstvom (*ne pomêtaite biserъ vašihъ prêdъ sviniêmi*). Poslije analize zaključuje da je dio tih frazema poznat i suvremenim slavenskim jezicima.

U posebnu se poglavlju S. Damjanović bavi statusom staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj. Staroslavenski je jezik, kao i cjelokupna ćirilometodska tradicija, znatno utjecao na razvoj hrvatske kulture i temeljna je sastavnica hrvatskoga srednjovjekovlja. Kako je poznato, već su zarana u staroslavensku osnovicu počele ulaziti sastavnice narodnoga jezika tvoreći tako redakcije pojedinih slavenskih jezika. Autor relativizira dotad postojeću definiciju prema kojoj je ta interferencija spontana, kadšto i rezultat pisareva nepoznavanja staroslavenske jezične norme. Naprotiv, S. Damjanović ističe da je unos narodnih jezičnih sastavnica sustavan i dosljedan, pa stoga nije spontan, već namjeren. Na primjeru je Bečkih listića pokazao interferenciju dvaju jezičnih sustava koncem 11. i početkom 12. st., a ostale sastavnice hrvatskoga, narodnoga jezika autor navodi i tumači izdvajajući dva tipa interferencije: 1) preklapanje jezičnih izraza iz različitih sustava na istom jezičnom sadržaju, i 2) supostojanje jezičnih izraza iz različitih sustava. Učinak je takve interferencije novi, hibridni jezik koji autor naziva *hrvatsko-staroslavenskim*.

U drugome se dijelu knjige izlažu fonološke značajke i gramatičko ustrojstvo kanonskoga tipa staroslavenskoga jezika. Zbog nedovoljna poznavanja naglasnoga sustava staroslavenskoga jezika i niza metodoloških problema koji se javljaju pri pokušaju utvrđenja akcenatskoga inventara i mjesta naglasaka, S. Damjanović naglascima posvećuje samo nekoliko redaka navodeći da je mjesto naglasaka moglo biti na posljednjemu uzlaznome ili prvome silaznome slogu.

Najveći dio knjige zauzima poglavlje o morfologiji. Na početku poglavlja o imenicama autor izdvaja plodne sufikse, postavljajući temelj za proučavanje tvorbe riječi u staroslavenskome jeziku. Svaka je od sklonidbi predočena gramatičkim morfemima i oprimjerena, a posebno se upozorava na moguće glasovne promjene, posebne imenice ili morfemske dvostrukosti uvjetovane prijeglasom. Znatna je metodološka razlika u odnosu na pristup primijenjen u Staroslavenskoj gramatici J. Hamma u tumačenju oblika Njd. v-promjene ženskoga roda, N i Vjd. n-promjene muškoga roda imenica *kamy* i *plamy*, N, A, Vjd. n-promjene i t-promjene srednjega roda, te Njd. r-promjene ženskoga roda. J. Hamm navodi sljedeće gramatičke morfeme navedenih promjena: /y/ (Njd. v-promjene ženskoga roda); /y/ (N i Vjd. n-promjene muškoga roda imenica *kamy* i *plamy*); /ę/ (N, A, Vjd. n-promjene srednjega roda); /ę/ (N, A, Vjd. t-promjene srednjega roda); /i/ (Njd. r-promjene ženskoga roda). S. Damjanović prema suvremenim morfološkim spoznajama na tim mjestima bilježi gramatički morfem /Ø/ pretpostavljajući ovakvu morfemsku podjelu na primjeru n-promjene muškoga roda: N *kam-y-Ø*; G *kam-en-e*. Na kraju poglavlja o imenicama ponuđeni su primjeri svih sklonidaba.

U poglavlju posvećenu zamjenicama izdvojene su sklonidbe osobnih zamjenica, te gramatički morfemi tvrde i meke zamjeničke

sklonidbe po kojima se sklanjaju *nelične* zamjenice. Kao i poglavlje o imenicama, i ovo završava primjerima sklonidaba.

Nakon zamjenica, budući da je za tvorbu složenih pridjeva nužno poznavanje sklonidbe anaforičke zamjenice *iže*, slijedi poglavlje o pridjevima. Osim tumačenja semantičke i oblične razlike među određenim pridjevima koji se sklanjaju po složenoj sklonidbi i neodređenih koji se sklanjaju po jednostavnoj ili imenskoj, poglavlju o pridjevima dodan je i dio o tvorbi pridjeva, te o stupnjevanju. Brojevi se dijele na glavne i redne i navodi se tip sklonidbe uz pripadajući broj.

Druga je znatna razlika u odnosu na Hammovu gramatiku u podjeli glagola na razrede. S. Damjanović ističe da je Hammova podjela “pod osobitim utjecajem grafije” i da su I.a, I.b i II. razred zapravo isti razred s tematskim morfemom *e*. Stoga on oblikuje I. razred od glagola koji tvore prezent tematskim morfemom *e*, a dalje se dijeli prema “sufiksu koji se nalazi ispred infinitivnoga *-ti*” na: a) -Ø-; b) -a-; c) -ov-a; d) -ê-; e) -nę-. Drugi je razred s tematskim morfemom *i* u prezentu, a dalje se dijeli na: a) -i-; b) -ê-; c) -a-, a treći, primjerima najmalobrojniji s tematskim morfemom Ø u prezentu. U nastavku teksta autor tumači oblikovanje glagolskih oblika i načina po razredima.

U poglavlju o nepromjenjivim vrstama, autor opis započinje od priloga i prema postanku ih dijeli na *neizvedene ili prvotne*, te *izvedene* koji se dalje dijele na *zamjeničke*, koji su najčešći u staroslavenskim tekstovima i *imenske*. Prijedlozi se također dijele na *prvotne*, koji su dijelom praindoeuropskoga i praslavenskoga naslijeđa, i *drugotne*, nastale kasnije od priložnih izraza. Vezničke i čestice autor razmatra u istome odlomku stoga što “u staroslavenskome jeziku nije uvijek lako odvojiti veznike od čestica”. Izdvajajući učestalost i osobitost ustrojstava *prijedlog + prilog (odъ тоду)*, te vezujući prijedloge uz

odgovarajuće padeže, S. Damjanović ulazi u područje sintakse kojoj će u posljednjemu, četvrtome izdanju posvetiti cijelo poglavlje. Osobita je vrijednost toga poglavlja u tome što je to prvi sustavniji prikaz staroslavenske sintakse u hrvatištkoj literaturi, a time, uz Slavensku poredbenu gramatiku S. Ivšića i temelj za proučavanje povijesne sintakse hrvatskoga jezika.

U poglavlju posvećenu sintaksi padeža S. Damjanović analizira uporabu padeža u rečenici, te njihovu pojavnost s pojedinim prijedlogom/prijedlozima. Nominativ je u staroslavenskim tekstovima u ulozi subjekta i imenskoga predikata, koji iznimno može biti u instrumentalu. Genitiv je, kako autor ističe, “najopterećeniji padež u sustavu.” U službi ishodišta i cilja radnje najprije se pojavljivao u besprijedložnome obliku, a poslije s prijedlozima. Važno je spomenuti da već u staroslavenskim tekstovima genitiv počinje zamjenjivati akuzativ u imenica koje znače što živo. Najčešća mu je uloga atributa, npr. *měseca maja*. Sačuvan je besprijedložni dativ za izricanje smjera uz glagole kretanja. U odnosu je na suvremene sustave razlikovno i to što je isprva uz glagol *hotěti* stajala imenica u dativu, a tek kasnije u akuzativu. Posebna je pozornost posvećena *dativu apsolutnome* koji je u staroslavenskim tekstovima vrlo čest. Riječ je o takvom rečeničnom ustrojstvu u kojem je subjekt glavne rečenice jedan, a participijalnoga ustrojstva drugi i taj je u dativu kao i particip (npr. *szědzšju že emu sz gory vž slědz ego idq narodi mnozi*). Akuzativ je najčešće u službi pravoga objekta, a imenice u tom obliku mogu izražavati vrijeme i mjeru. U staroslavenskim tekstovima vokativ ima zaseban gramatički morfem, ali je pod utjecajem grčkoga jezika kadšto jednak nominativu. I lokativ je, kao i ostali padeži mogao biti besprijedložan. Uz glagole s prefiksom *pri-* uvijek je besprijedložni lokativ, dok je u ulozi priložne ozna-

ke mjesta najčešći s prijedlogom. U sintaksi instrumentalu nema bitnijih razlika prema suvremenome jeziku, s prijedlogom se pojavljuje u značenju društva, a u besprijedložni instrumental najčešće znači sredstvo.

U poglavlju naslovljenu *Subjekt i predikat* autor analizira koje se riječi nalaze u tim službama, nadalje se analizira rečenični ustroj. Pretposljednji je odlomak posvećen upravnome govoru koji je u staroslavenskim tekstovima vrlo čest, a upravni se govor u tuđi iskaz najčešće uvodi aoristom glagola ili participima.

U posljednjem se odlomku raspravlja o redosljedju riječi, važnome pitanju u suvremenoj i povijesnoj sintaksi i stilistici. Zabilježeni su različiti ostvaraji, pa se subjekt najčešće nalazi ispred predikata, ali postoje i izuzetci, zamjenice se također mogu naći ispred ili iza riječi uz koju stoje. Dativni i akuzativni zagnaglasni oblici zamjenica isprva su bili naglašeni i stajali su u antepoziciji, no kad su postali atoničkima, postaju izanaglasnima, u pravilu iza prve naglašene riječi u rečenici.

Posljednje je tekstovno poglavlje knjige naslovljeno *Pitanja i zadaci* i potpuna je novina u hrvatskim jezikoslovnim visokoškolskim udžbenicima. Metodički dobro postavljenim pitanjima autor propituje znanja stečena po poglavljima knjige. Potreba za ovim poglavljem vjerojatno je proizišla iz plemenitoga nastojanja učitelja da učniku olakša učenje i približi mu složeno ustrojstvo dalekoga i nepoznatoga jezika koji mu postaje i ostaje temeljem za mnoga jezikoslovna znanja.

U knjizi Staroslavenski jezik studenti su dobili sustavan, metodički obrađen udžbenik koji ih uvodi u studij najstarijega slavenskoga književnoga jezika.

Sanja Zubčić